

Kuruculuğun Hataları*

F. A. Hayck

-I-

"Kuruculuk"¹ terimini, geçmişte yanlış olarak "rasyonalizm" olarak tanımlanan bir düşünüş tarzını adlandırmak için özel olarak kullanmak gerekli görünüyor.² Bu kuruculuğun temel anlayışı, en basit şekilde, belki de, toplumsal kurumları ve uygarlığı bizzat insanoğlunun yarattığı varsayımından hareketle, kendi istek ve arzularını tatmin için onları iradi olarak değiştirebileceği gibi akla yatkın bir formülle açıklanabilir. Bu formülü ilk defa yaklaşık elli yıl önce duymuş ve çok etkilenmişim.³

İlk bakışta, insanın kendi uygarlığını ve bu uygarlığın kurumlarını "yarattığı" fikri zararsız ve tanıdık görünebilir. Fakat, bu ifade, sıkça yapıldığı gibi, insanın bu yaratıcılığının aklıla donatılmış olmasına dayandırılması derecesinde genişletildiğinde, sorgulanabilir hale gelmektedir. İnsan uygarlıktan önce akla sahip değildi. Her ikisi beraber evrildiler. Akıl ve uygarlığın sürekli bir karşılıklı etkileşim içinde geliştiğini görmek için dili gözönüne almak yeterlidir. Günümüzde artık hiç kimse dilin rasyonel bir varlık tarafından "icat" edildiği varsayımına inanmamaktadır. Fakat dille ilgili olarak bu noktaya ulaşılmış olmamıza karşılık vazgeçtiklerimiz (her ne kadar bu göreceli olarak yeniyse de), ahlâk, hukuk ve el sanatları

becerileri veya toplumsal kurumlar açısından aynı şey bir türlü kabul edilmemektedir. Kesin olarak insan eyleminin sonucu olan bu fenomenlerin, hizmet ettikleri amaçlar için hazırlanmış koşullarda, bir insan akli tarafından bilinçli olarak yaratılmış olmaları gerektiğini diğer bir deyişle, onların Max Weber'in terimleriyle araçsal rasyonalitenin (wert-rationale) ürünleri olduklarını -varsaymaya hâlâ çok eğilimliyiz.⁴ Kısaca, yanlış bir şekilde ahlâk, hukuk, beceriler ve toplumsal kurumların ancak önceden tasarlanmış bir düzene karşılık geldikleri oranda meşruluk kazandıklarını düşünmeye yönlendirilmekteyiz.

Bu tür bir hataya sadece bizim kendi uygarlığımızın fenomenleri sözkonusu olduğunda düşmemiz dikkat çekicidir. Diğer kültürleri anlamaya çalışan bir etnik-bilimci veya sosyal antropolog, bu kültürlerin üyelerinin, belirli kurallara uymalarının nedenleri ya da bunun neye dayandığı hakkında hiçbir fikre sahip olmadıklarını bilmektedir. Yine de modern sosyal teorisyenlerin çoğu aynı şeyin kendi uygarlığımız için de geçerli olduğunu kabul etmekte isteksizdir. Biz de çok kere, toplumsal pratiklerden hangi yararlar elde ettiğimizi bilmeyiz. Ve bu sosyal teorisyenler bunu en kısa sürede giderilmesi gereken üzücü bir eksiklik olarak görmektedirler.

-II-

Kısa bir konferansta, son yıllarda dikkat çektiğim bu problemler üzerine yapılan tartışmaları tarihsel olarak özetlemek imkânsızdır.⁵ Sadece bu problemlerin antik Yunan'da da varolduğundan bahsedeceğim. İki bin yıldır, sözkonusu tartışmaya Yunanlılar tarafından öne sürülen "doğal" ve "yapay" arasındaki dikotomi hakimdir. Ne yazık ki, dışlayıcı bir alternatif olarak yorumlanan ve bu yüzden sadece muğlak olmakla kalmayıp aynı zamanda tamamen yanlış olan, doğal ve yapay arasında Yunanlılar'ın yaptığı bu ayırım bu konuda mesafe alınmasına en büyük engel haline gelmiştir. Onsekizinci yüzyıl İskoç toplum felsefecileri tarafından açıkça gözlemlendiği gibi (fakat geç dönem Akademisyenler bunu sadece kısmen görebilmişlerdir), toplumsal oluşumların büyük bir kısmı, insan eyleminin sonucu olmalarına rağmen, insan tasarımının sonucu değildirler. Bunun sonucudur ki, gelecekteki yorumlara göre, bu gibi oluşumlar ya "doğal," ya da "yapay" olarak tanımlanabilirlerdi.

Bu koşulların doğru bir değerlendirmesi onaltıncı yüzyılda başlamış, fakat bu başlangıç onyedinci yüzyılda yeni bir felsefenin ortaya çıkışıyla ortadan kaldırılmıştır. Bu felsefe, kuruculuğun tüm modern çeşitlerinin kaynağı olan René Descartes ve onun takipçilerinin rasyonalizmidir. Descartes'in mirasını, Kartezyen ruhun tümüyle hakim olduğu ölçüsüz "Akıl Çağı" devralmıştır. Kartezyen ruh bu sözde "Akıl Çağı"nın en büyük temsilcisi olan Voltaire'in ünlü ifadesinde dile getirilmiştir: "İyi kanunlar istiyorsanız, elinizde olanları yakın, ve kendinize yenilerini yapın".⁶ Buna karşı, rasyonalizmin büyük eleştirmeni David Hume daha sonra yine İskoç meslektaşları olan Adam Smith ve Adam Ferguson, "insan tasarımının değil insan eyleminin sonucu" olan fenomenlerin teorisine dönüştürülecek olan, toplumsal oluşumların teşekkülünün doğru bir teorisinin temellerini yavaş yavaş işlemişler-

dir.

Descartes'a göre sadece kanıtlayabildiğimiz şeylere inanmak zorundaydık. Bu açıdan, ahlâk ve genel olarak değerler alanına uygulandığında, onun doktrini, ancak kabuledilebilir bir amaca dönük rasyonel bir tasarım olan şeyi bağlayıcı kabul etmemiz gerektiğini ifade ediyordu. Descartes'ın kendisinin olası zorluklardan, bütün amaçlı fenomenlerin yaratıcısı olarak Tanrı'nın anlaşılabilir iradesini gösterecek, ne ölçüde kaçınabilmiş olduğu üzerinde durmayacağı.⁷ Onun ardılları içinse bu yaratıcı, şüphe götürmez bir şekilde, amacı meşruiyetinin temeli olması gereken ve tüm sosyal oluşumların kaynağı olarak kabul ettikleri, insan iradesi olmuştur. Descartes'in en sadık öğrencisi olan J. J. Rousseau'nun yazılarında açıkça görüldüğü gibi, onlar için toplum insanın bir amaca yönelik bilinçli bir kurgusudur.⁸ Özellikle temsil, bir meclis için üstün bir otoritenin sınırsız iktidarının gerekliliğine olan inanç ve buna bağlı olarak demokrasinin kaçınılmaz bir şekilde çoğunluğun sınırsız iktidarı anlamına geldiği düşüncesi bu kuruculuğun meşum sonuçlarıdır.

-III-

Tanınmış bir İsveçli toplumbilimcinin popüler bir Alman bilim dergisinde yakın zamanlarda gözüme çarpan yazısından karakteristik bir alıntı yapınca "kuruculuk"la ne anlatmak istediğimi daha açık bir şekilde görebileceksiniz. Sözkonusu toplumbilimciye göre, "toplumbilimin kendine biçtiği en önemli amaç geleceği öngörmek ve geleceği biçimlendirmek (gestalten) ya da başka bir şekilde söylemek gerekirse insanoğlunun geleceğini yaratmaktır."⁹ Bir bilimin bu tür iddialar ortaya atması, açık bir şekilde, tüm uygarlığımızın ve bugüne kadar elde ettiklerimizin sadece amaçlı rasyonel bir kuruculukla yapılabildiğini kabul etmesi demektir.

Toplumsal formasyonların bu kurucu yoru-

munun kesinlikle zararsız bir felsefi spekülasyondan ibaret olmadığı; toplumsal süreçlerin açıklanmasıyla ilgili meşum sonuçlar türetilmesine zemin hazırlayan bir olgusal iddia olduğunu göstermek yeterli olacaktır. Bana öyle geliyor ki; kuruculuk taraftarlarını bu kadar kapsamlı sonuçlara ve taleplere yönlendiren bu hatalı iddia, modern toplumumuzun kompleks düzeninin, insanların eylemlerini -neden ve sonuç arasındaki ilişkiyi kavrayış anlamında- geleceği öngörmek suretiyle yönlendirdikleri ya da bu düzenin en azından tasarlamayla ortaya çıkabileceği inancına dayanmaktadır. Göstermek istediğim ise insanların eylemlerinde hiçbir zaman sadece bilinen belirli araçlar ile ulaşılmak istenen amaçlar arasındaki nedensellik ilişkilerine ilişkin kendi anlayışlarınınca değil, fakat daima nadiren farkında oldukları ve kesinlikle bilinçli olarak icat etmiş olmadıkları davranış kurallarınca da yönlendirildikleri, ve bunun fonksiyon ve öneminin anlaşılmasının bilimsel çabanın zor ve ancak kısmen yerine getirilmiş bir görevi olduğudur. Diğer bir deyişle, rasyonel çabanın (Max Weber'in araçsal rasyonalitesi) başarısı, büyük ölçüde, toplumumuzdaki rolleri bilinçli bir şekilde takip edilen amaçların rollerinden dikkatle ayırt etmesine bağlıdır.

Biraz daha ileri giderek, bireyin kısa dönemli amaçlarına ulaşmasındaki başarısının sadece nedensel ilişkiler üzerindeki bilinçli öngörüsüne değil, fakat aynı zamanda büyük ölçüde kelimelerle anlatamayacağı, fakat ancak formüle ederek gösterebileceğimiz kurallara uygun hareket edebilme yeteneğine bağlı olduğu gerçeğinden kısaca bahsedebilirim. Dile hakimiyetten el sanatlarındaki veya oyunlardaki ustalığa kadar -nasıl yaptığımızı anlatamadığımız fakat "usulünü" bildiğimiz- tüm yeteneklerimiz bunun örnekleridir.¹⁰ Burada bunları zikretmemin yegâne nedeni, kurallara göre eylemi -ki bunları kesin olarak bilmemize ve akıl yoluyla tasarlanmış olmalarına rağmen, başarılı olan kimselerin hareket tarzı taklit edildiği için geçerli olmaktadır- bu tür örnek-

ler de kavramanın benim şu anki ilgilerimle doğrudan doğruya ilişkili olandakinden daha kolay olmasıdır.

Tartışmakta olduğumuz kurallar (eğer genel olarak uygulanırlarsa), onlara bir sosyal düzen içinde hareket etme fırsatlarını verdiği için grubun bütün üyelerini daha etkin hale getiren, ama onlara uyanlara o kadar çok yararlı olmayan kurallardır. Bu kurallar aynı zamanda, belirli amaçlar için araçlar arasından yapılan bilinçli bir seçimin sonucu olmaktan ziyade, bir ayıklanma sürecinin sonucudurlar. Bu süreçte daha etkin bir düzen gerçekleştiren gruplar, çok kere kendi üstünlüklerinin nedeninin farkında olmadan, diğerlerinin yerlerini alırlar (ya da diğerleri tarafından taklit edilirler). Bu toplumsal kurallar hukuk, ahlâk, gelenek vb. kurallarını - aslında bir toplumu yöneten tüm değerleri- kapsar. Daha iyi bir terimin yokluğundan dolayı bu bağlamda kullanmaya devam edeceğim "değer" terimi, onu bireysel eylemin belirli amaçlarına nisbetle anlama eğiliminde olduğumuz için, biraz yanıltıcıdır. Benim işaret ettiğim alanlarda ise söz konusu değerler çoğunlukla olumsal olarak ne yapmamız gerektiğini değil, fakat çoğu anlamda sadece ne yapmamamız gerektiğini gösteren kurallardan ibarettir.

Herhangibir rasyonel haklılaştırmaya dayanmayan toplumsal tabular kuruculuk yanlılarının en gözde alay konusu olmuştur. Rasyonel olarak tasarlanmış bir toplum düzeninde bunların yeri olmaması gerektiğini düşünen kurucular, bu amaçlarına en fazla özel mülkiyete ve sözleşmelerin devamına saygının yok edilmesinde ulaşımlardır ki, bu da bazı insanları bu saygının tekrardan restore edilmesi olasılığı hakkında şüpheye sürüklemiştir.¹¹

Yine de, bütün organizmalar için tehlikeyi önlemek bakımından ne yapılmaması gerektiğini bilmek, belirli amaçlara ulaşmak için ne yapılması gerektiğini bilmekten çok daha önemlidir. Bu tür bilgi genellikle yasaklanan

davranış türünün yol açabileceği sonuçların bilgisinden ziyade belirli koşullar altında belirli davranış türünden uzak durulması gerektiği hakkındaki bilgidir. Neden ve sonuç hakkındaki pozitif bilgimizin bize yardımı ancak yeterince tanıdık koşullar altında geçerlidir ve bu bilginin bizi güvenli bir şekilde yol gösterebileceği bölgenin sınırları dışına çıkmamamız önemlidir. Bu da sözkonusu örnekteki sonuçlardan bağımsız olarak genellikle belirli bir eylem biçimini yasaklayan kurallarla yapılabılır.¹²

Bu açıdan insanın sadece amaç-merkezli değil aynı zamanda kural-izleyici bir hayvan olduğu yakın geçmişteki literatürde sık sık vurgulanmıştır.¹³ Bunun ne anlama geldiğini anlamak için, "kural" kelimesine bu bağlantıda hangi anlamın yüklendiği konusunda açık olmamız gerekmektedir. Bu gereklilik temelde toplumsal düzenin oluşumunu mümkün kılan negatif (ya da yasaklayıcı/kısıtlayıcı) kuralların üç ayrı tipte olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kural tipleri: (1) Sadece uyulan fakat hiçbir zaman dile getirilmeyen kurallar; "adalet duygusu" veya "dil duygusu"ndan bahsettiğimizde bu tür uygulayabildiğimiz fakat açık bir şekilde bilmediğimiz kurallar sözkonusu olur; (2) kelimelerle ifade edilegeldikleri halde, hâlâ sadece çok önceleri eylemde uyulanı anlatan kurallar; ve (3) amaçlı olarak konulan ve bu yüzden kelimelerle ifade edilmesi bir gereklilik olan kurallar.

Kurucular bahsettiğim birinci ve ikinci grup kuralları reddederken, sadece üçüncü grubu geçerli kabul edeceklerdir.

-IV-

Öyleyse, pekçok insanın uyduğu fakat çok azının kelimelerle ifade edilebildiği kuralların kökeni nedir? Charles Darwin'den çok önce toplum teorisyenleri ve özellikle dil teorisyenleri, bu soruya davranış kalıplarının nesilden nesile devredildiği kültürel aktarma süreci içe-

risinde meydana gelen bir seçme süreci sonunda tüm grup için daha verimli bir düzeninin oluşumuna yol açan ve böylece bu grupların diğerleri üzerinde üstünlüğünü sağlayan davranış kalıplarının süreğenliğine işaret ederek cevap vermişlerdir.¹⁴

Yanlış anlaşıldığı için özel vurgu gerektiğren bir nokta bireyler arasında süreklilik gösteren her davranışın toplumun tamamı için bir düzen üretmediğidir. Bu yüzden sürekli bireysel davranış zaruri olarak düzenle eşdüşmemekte; fakat bireylerin süreklilik kazanmış belirli davranışları bütün için bir düzen sağlamaktadır. Bundan dolayı toplumsal düzen bireylerin davranışlarının sürekliliğinden ayırt edilmesi gereken bir oluşlar halidir. Bu düzen, bireylerin kendilerine özgü bilgileri temelinde ve bu bireylerin eylemleri arasında karşılıklı bir uyumun olası kılınmasıyla doğruluğu sağlanan, diğerlerinin davranışlarıyla ilgili beklentiler oluşturabildiklerini bir durum olarak tanımlanmalıdır. Eğer her kişi diğerini kendisini öldürmek veya kendisinden kaçmak eğiliminde görseydi bu da bireysel davranışa bir süreklilik verecek fakat düzenli grupların oluşumuna yol açmayacaktı. Açıkça görüleceği gibi, bu tür bireysel davranış kurallarının belirli şekillerdeki bileşimleri bazı grupların diğerleri pahasına genişlemesine imkân tanıyan hakim bir düzen üretebilir.

Bu, üyelerin grubun hakimiyetini hangi davranış kurallarına borçlu olduğu hakkında bilgi sahibi oldukları anlamına gelmez. Sadece, grup tarafından geleneksel olarak kabul edilmiş kurallara uyan bireyleri grubun üye olarak kabul edeceğini öngörür. Her zaman için grubun yaşayan üyelerinin bilmedikleri, fakat amaçlarını daha etkin bir şekilde gerçekleştirmekte onlara yardımcı olacak bu kurallarla hızlandırılmış bireysel tecrübeler olacaktır.

Bu şekilde, nesilden nesile devrolunan bu tür "dünya hakkındaki bilgi" büyük ölçüde, neden ve sonuç hakkındaki bilgiden değil çevre

hakkındaki bilgiye benzer etkisi olan ama çevre hakkında hiçbir şey söylemeyen -çevreye uyarlanmış- davranış kurallarından oluşacaktır. Bunlar, bilimsel teoriler gibi, yararlı oldukları kanıtlandığı sürece geçerlidirler; fakat bilimsel teorilerin aksine bu kanıt kendini, mümkün kıldığı toplumsal düzenin esnekliği ve sürekli yayılması ile kendini gösterdiği için, hiçkimse-nin onu bilmesine gerek yoktur. Bu, tevarüs eden kurumlarda somutlaşmış "atalarımızın bilgeliği"ne ilişkin çokça alay edilmiş olan fikrin asıl içeriğidir ki, muhafazakâr düşüncede oldukça önemli bir role sahipken, kurucu için içi boş bir ifadeden başka birşey değildir.

-V-

Zaman kıtlığı pek çok örneği olan bu tür ilişkilerden sadece bir tanesinin üzerinde derinlemesine durmamızı gerektiriyor. Bu seçim aynı zamanda bir iktisatçının neden bu sorunlarla ilgilendiğini de açıklıyor: Hukuk kuralları ve kendiliğinden oluşmuş piyasa düzeni arasındaki ilişki.¹⁵ Bu düzen bir mucizenin ya da çıkarların bir tür doğal uyumunun sonucu değildir. Kendi kendini oluşturur, çünkü yüzyıllar boyunca insanların geliştirdikleri davranış kuralları bireylerin birbirinden bağımsız ve ihtiyari eylemlerinden böyle bir düzenin oluşmasına yol açar. Buradaki önemli nokta insanların bu kuralları fonksiyonlarını gerçekten anlamadan geliştirmiş olmalarıdır. Hukuk felsefecileri, genelde "amacı" kuralların hedefledikleri öngörülebilir belirli sonuçlar şeklinde anladıkları için hukukun "amacı"nın ne olduğu sorusunun cevapsız olduğunu düşünmüşler ve bu soruyu sormaktan uzak durmuşlardır. Gerçekte, bu "amaç" somut tezahürleri hiç kimse-nin tam olarak bilemeyeceği geniş bir çeşitlilik arz eden kendine özgü koşullara bağlı olan soyut bir düzene -soyut ilişkiler sistemine- gebe-dir. Bu yüzden, doğru davranışın bu kuralları hiç kimse tarafından tayin edilmeyen ve sosyal teorinin keşfetmesi gereken bir "anlam" ve "fonksiyona" sahiptir.

İktisat teorisinin başarısı, ilk anda sadece birbirinden bağımsız öğeleri etkileyen fakat sonuçta kapsayıcı düzenin özgül durumlara uyumunu sağlayan öğelerin davranışlarına ait belirli süreklilikleri (ya da belki daha iyi bir deyişle "kısıtlamaları") içinde barındıran bu tür kendi kendini düzenleyen sistemlerin doğasını sibernetikten 200 yıl önce farketmesi olmuştur. Herhangi bir kişinin sahip olduğu bilgiden çok daha fazlasının kullanılmasına yol açan bu tür bir düzen, "icat" edilemezdi. Bu yargı, sonucun daha önceden görülemeyeceği gerçeğinden çıkmaktadır. Atalarımızdan hiçbiri mülkiyetin ve sözleşmelerin muhafazasının yaygın bir işbölümüne, uzmanlaşmaya ve pazarların kurulmasına yol açacağını veya ilk başta sadece aynı kabileye ait üyeler için geçerli kuralların dışardakilere de uygulanmasının bir dünya ekonomisinin oluşumuna doğru evrileceğini bilemezdi.

İnsanoğlunun yapabileceği tek şey, çatışmaların miras alınan kuralların bazılarında yapılan değişikliklerle azaltılmasıyla bireysel eylemlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde tanzim edildiği bir süreç içerisinde yavaş yavaş ilerlemeye çalışmaktır. Bilinçli olarak düzenleyebileceği şey ise, halihazırda varolan düzeni iyileştirme amacıyla kendi yarattığı olmayan bir kurallar sistemi içerisinde düzenleyebildiği ve yarattığı ile sınırlıydı.¹⁶ Bu yüzden varolan düzeni iyileştirmeye yönelik çabalarında hiçbir zaman gelişigüzel bir şekilde beğendiği yeni bir kural koymakta serbest değildi. Fakat her zaman için bütün olarak kurmakta yetersiz kalacağı bu halihazırda varolan düzenin bir kusurundan kaynaklanan, çözmek zorunda olduğu belirli bir sorun vardı. Bu düzende insanın elinde olanlar, önemini sadece kısmen kavradığı, kabul edilmiş değerler arasındaki çatışmalardı. İnsanın bir çok çabasının sonucu bu değerlerin niteliklerine dayanmaktaydı. Yapabileceği tek şey, hiçbir zaman yeniden kuramayacağı bu değerleri birbirleriyle daha iyi bir şekilde uyuşturmaya çalışmaktan ibaretti.

-VI-

Yakın zamandaki gelişmelerin en şaşırtıcı boyutu ise bu koşulları kavrayışımızdaki inkâr edilemez artışın yeni hatalara yol açmış olmasıdır. Organizmalar, insan toplumu veya belki de insan aklı gibi kompleks düzenlerin oluşumuna hakim genel prensipleri anlamayı öğrendiğimize inandığımızı rahatlıkla söyleyebilirim. Modern bilimin en büyük başarılarını elde ettiği alanlardaki tecrübe bizi aynı zamanda fenomenler üzerinde de üstünlük sağlayabileceğimiz ve kesin sonuçlara ulaşabileceğimiz beklentisine itmektedir. Fakat hayat, akıl ve toplum gibi kompleks fenomenler sözkonusu olduğunda yeni bir zorlukla karşı karşıya kalıyoruz.¹⁷ Araştırma teorilerimiz ve tekniklerimiz gözlemlenmiş gerçekleri yorumlamada ne kadar yardımcı olsa da, kompleks modellerin belirlenmesinde etkin olan ve dört başı mamur açıklamalara veya kesin ve açık tahminlere ulaşmak için bilmemiz gereken bütün ayrıntıların anlaşılmasında çok az katkı sağlamaktadır.

Dünya tarihinin akışı içerisinde meydana gelmiş bütün özgül durumları bilseydik, modern genetiğin yardımıyla değişik organizma türlerinin kendilerine özgü yapılarının nedenlerini açıklayabilirdik. Fakat bütün bu özgül gerçekleri anlayabileceğimizi düşünmek saçmadır. Belirli bir anda bir kimse milyonlarca veya milyarlarca insan arasında dağılmış bütün özgül gerçekleri bilebilirse, onun insanların üretici eylemlerinin piyasanın başardığından daha verimli bir düzenini ortaya koyacak bir konumda olması gerektiği doğru olabilir. Bilim, ilişkileri teorik olarak daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Fakat bilimin, büyük ve kompleks bir toplumun düzenini belirleyen, zaman ve mekânla ilişkili son derece dağınık ve hızla dalgalanan bütün özgül koşulları anlamamızda bize önemli bir yardımcı olamaz.

İleri teorik bilginin bizi her alanda kompleks ilişkileri anlaşılabilen özgül gerçeklere

indirgeyebileceğimiz bir konuma getirdiği kuruntusu yeni bilimsel hatalara gebe dir. Bu yanlış özellikle toplum düzenimizi ve medeniyetimizi borçlu olduğumuz yeri dolduramaz değerlerin imhasına yol açtıkları için şimdi üzerinde durmamız gereken bilimsel hatalara yol açmaktadır. Bu tür hataların nedeni, büyük ölçüde, gerçekte hiç kimsenin sahip olmadığı ve hatta bilimdeki ilerlemenin bile bize sağlamayacağı bilgiçlik taslama küstahlığıdır.

Modern iktisat sistemimizin kendi düzenini oluştururken dayandığı prensipleri anlamak, bu sistemin kimsenin bütün olarak sahip olmadığı bilgiyi (ve ilgili bilgiyi elde etmedeki hünerleri) kullanmamıza dayandığını ve bu düzenin bireylerin eylemlerinde belirli genel kurallar tarafından yönlendirilmeleri sonucunda ortaya çıktığını bize gösterir. Bütün bu bilginin tek bir merkezi beyinde veya işleyebilir büyüklükteki bir beyinler grubunda toplanabileceğini varsayan, halihazırdaki düzeni yeni ve farklı bir düzenle değiştirebileceğimiz gibi yanlış bir inanca veya kuruntuya yenik düşmememiz gerekir.

Mamafih, sahip olduğumuz bilgideki bunca ilerlemeye rağmen, tüm gayretlerimizin sonuçlarının, hakkında çok az şey bildiğimiz ya da hiç bilgimiz olmayan koşullara ve güçlerin bizim kontrolümüz dışında düzenlenmesine bağlı olduğu gerçeği pek çok kişiye tahammül edilemez görünmektedir. Kuruculara göre bu karşılıklı bağımlılık, rasyonel olarak kanıtlanamayan veya doğrulanmaları için pozitif kanıtlar gösterilemeyen değerlerin bizi yönlendirmesine izin vermemizden kaynaklanmaktadır. Onlara göre, bireylerin eylemleri için geniş olanaklar sağlasa da hiç kimsenin nihai sonuçların sorumluluğunu taşımamasından dolayı bazı yönlerden bir kumarı andıran ve önceden sonuçlarını belirlemediğimiz bir sisteme geleceğimizi bağlamaya artık ihtiyacımız yoktur. Bilinçli olarak seçtikleri amaçlar için çalışan kişiselleştirilmiş bir insanlığa ilişkin antropomorfik varsayım, böylece, onaylanmış a-

maçlara görünürde hizmet etmedikleri halde soyut bir düzenin oluşumu için gerekli olan bütün değerlerin, bireylerin farklı ve çok kere çatışan çıkarlarının tatmin ihtimalinin artırılması için, gözardı edilmesi talebine yol açmaktadır. Bu tür bir bilimsel hata, belki de medeniyetimizin devamının temelini oluşturan değerlerin bir yana bırakılmasından yanadır.

-VII-

Vazgeçilmez değerleri tahrip eden bu bilimsel hata süreci geçtiğimiz yüzyılda önemli bir rol oynamaya başladı. İşe yarar bilgi olarak sadece neden ve sonuç arasındaki ilişkilerin kavranmasını kabul etme isteğinden dolayı taraftarı yazarlarca "pozitivist" olarak tanımlanan değişik felsefi görüşlerde özellikle göze çarpmaktadır. Vazetmek/koymak anlamını taşıyan *Positus* terimi rasyonel olarak düzenlenmemiş her şey karşısında bilinçli olarak yaratılanı tercih etmeyi belirtir. Pozitivist akımın kurucusu olan August Comte, kanıtlanan davranış kurallarının keşfedilen davranış kuralları üzerindeki sorgulanamaz üstünlüğünü savunurken bu temel fikri açık bir şekilde dile getirmekteydi.¹⁸ Bu tür bir ifade Comte'un kabul ettiği tek seçimin insan aklının bilinçli yarattığı ile insanüstü bir zekânın yarattığı arasında olduğunu ve seçici bir evrim sürecinden doğabilecek başlangıçlar olasılığını yok saydığını gösterir. Bu kuruculuğun ondokuzuncu yüzyıl boyunca en önemli tezahürü, tüm normları genelde epistemolojik pozitivism, özelde ise hukuki pozitivism ile değerlendiren faydacılık ve en sonunda kanımca sosyalizmin tamamı olmuştur.

Bu özellik, faydacılığın orjinal, bilinen şekli olan ve günümüzde yaygın olarak "kural faydacılığı"ndan farklılığı vurgulanan "eylemsel faydacılık"ta açık bir şekilde görülmektedir. Bu orjinal form kendi başına her tekil kararın, yol açtığı sonuçların toplumsal faydasına dayanması gerektiği fikrine bağlıdır; oysa genel veya kural faydacılığının tutarlı bir şekilde sonuca ulaştırılamadığı sık sık görülmüş-

tür.¹⁹ Kuruculuğu açıklamaya ilişkin bu çabaların yanında bir de felsefi pozitivismde bütün değerleri gerçeklerle bağlantısız görerek (bu yüzden de "metafizik" olarak tanımlayarak) gözardı etme veya onların sadece hislerle alakalı olduklarını kabul ederek doğrulanamaz ya da anlamsız olduklarını düşünme eğilimini bulmaktayız. Bunun en naif tarzı, muhtemelen, son 30 yıldır popüler olan "emotivizm"dir (emotivizm; ahlâki önermelerin hiçbir biçimde bilgi içermediklerini, sadece konuşanın duygu veya heyecanlarını yansıttıklarını ileri süren doktrin). "Emotivizm" taraftarları²⁰ ahlâki veya gayri-ahlâki veya adil ve gayri-adil eylemin belirli ahlâki duyguları harekete geçirdiğini söyleyerek, bir şeyi açıkladıklarına inanmışlardır. Burada atlanan nokta, belirli eylem gruplarının neden belirli bir hisse yol açtığı ve farklı bir eylem grubunun neden farklı bir hisse yol açtığı sorusunun, bunun toplumsal hayatın düzenlenmesindeki önemi sorusunun ihmal edilmesidir.

Kurucu yaklaşım, her hukuk kuralının bilinçli bir yasama eyleminden türetilmesi gerektiğini öne süren Thomas Hobbes ve John Austin'in yorumlarında olduğu gibi, en açık şekilde hukuki pozitivismin orijinal halinde görülebilir. Bütün hukuk tarihçilerinin bildiği gibi, bu görüş, olgularla karşılaştırıldığı takdirde, yanlıştır. Fakat daha sonra kısaca üzerinde duracağım en modern biçiminde bile bu yanlıştır varsayımdan, ancak içeriğinin kaynağı hakkında hiçbir şey söyleyemediği, bilinçli kanun yapma eylemini kurallara geçerlik tanınmasına inhisar ettirmek suretiyle kaçınılmaktadır. Bu ise teorinin tamamını, bize yargı otoritesinin uygulamak zorunda olduğu kuralların nasıl bulunabileceği konusunda hiçbir şey söylemeyen, sıradan bir totolojiye dönüştürmektedir.

Sosyalizmin kurucu düşüncedeki köklerini, sadece, kendiliğinden piyasa düzeninin yerine belirli amaçlar için kurulmuş bir organizasyonu koymak için planlı ekonomiyi getirecek o-

lan üretimin, dağıtımın ve mübadelenin sosyalizasyonuna yönelik, başlangıçtaki biçiminde görmüyoruz.²¹ Fakat aynı zamanda, piyasayı "sosyal adalet"i sağlamak için kullanmaya çalışan ve bu amaçla insanların eylemini bireye özgü adil davranış kurallarıyla değil de, otoritenin kararlarıyla belirlenmiş sonuçların kabul edilmiş önemine göre yönlendirmek isteyen sosyalizmin modern biçimi de aynı ölçüde bu düşünceye dayanmaktadır.

-VIII-

Yüzyılımızda kuruculuk, psikiyatri ve psikoloji üzerindeki tesirleri dolayısıyla ahlâki görüşler üzerinde hayli etkili olmuştur. Geriye kalan zamanın çerçevesinde bu alanlarda bilimsel hatanın neden olduğu değer yıkımlarına sadece iki örnek verebilirim. Bir psikiyatristten aldığım ilk örneğe ilişkin olarak, abartmak için temsili olmayan bir kişiyi seçmiş olmam yolundaki olası şüpheleri bertaraf etmek için, yazar hakkında bir iki şey söylemem gerekiyor. Bir Kanadalı bilim adamı olan müteveffa Brock Chisholm'un uluslararası önemi Dünya Sağlık Örgütü'nü kurmakla görevlendirilmiş ve beş yıl boyunca bu örgütün Genel Sekreteri olarak görev yapmış, en sonunda Dünya Akıl Sağlığı Federasyonu Başkanlığı'na seçilmiş olmasıyla örneklenebilir.

Brock Chisholm bu uluslararası kariyere başlamadan hemen önce şunları yazmıştır:²²

Çocuk eğitiminin temeli olmuş olan doğru ve yanlış kavramının yeniden yorumlanması ve neticede kökünün kazanması, eski insanların kesin doğrularına olan inancın yerini zekânın ve rasyonel düşüncenin alması pratikte bütün etkin psikoterapinin gecikmiş amaçlarıdır. ...Çocuklara ahlâki değerleri ve doğru ile yanlış öğretmenin bırakılıp bunun yerine orjinal zihinsel bütünlüklerinin korunması gerektiğini önermek Galileo'nin başka bir gezegen bulmasına ve evrimin doğru olduğuna ve İsa'nın İbrani Tanrılar üzerindeki yorumuna

ve yanlış olan eski metodları ve fikirleri değiştirmeye yönelik her çabaya karşı olduğu gibi, kafir ve putkırıcı suçlamasıyla karşılaşmaya mahkumdur. Hakikatin herhangi bir uzantısının bulunuşunda yapıldığı gibi, doğru ve yanlış bir tarafa bırakmanın uyumlumamış insanlar, ahlâksızlık, hukuksuzluk ve toplumsal kaosa yolaçacağı yolundaki sahte iddia yine ortaya atılmaktadır. Gerçek ise pek çok psikiyatristin ve diğer bir çok saygın kişinin bu ahlâki zincirlerden kurtulmuş ve serbestçe gözlemleyebilmekte ve düşünebilmekte olmalarıdır. ... Eğer insan ırkı topallayan iyi ve kötü yükünden kurtarılacaksa başlangıçtaki sorumluluğu psikiyatristler almalıdırlar. Bu yüzleşmek zorunda olduğumuz bir engeldir. ...Şu an için psikiyatri, diğer insan bilimleriyle işbirliği içinde insan ırkının yakın geleceğinin ne olması gerektiğine karar vermek zorundadır. Bunu başka hiç kimse yapamaz. Ve psikiyatrinin ana sorumluluğu budur.

Öyle görünüyor ki, Chisholm ahlâki kuralın doğrudan doğruya bireysel çıkarların tatminine hizmet etmediklerini, fakat onların bir düzenin işleme ve hatta insanlığın evriminin büyük bir kısmının tecrübe edildiği küçük gruplardaki yaşantısından miras kalan bazı içgüdülerin ehlileştirilmesi için gerekli olduklarını hiç düşünmemiştir. İçimizdeki islah olmaz barbarın bu kısıtlamalardan rahatsız olduğu pekâla söylenebilir. Fakat psikiyatristler bize yeni ahlâki değerler vermek için gerçekten yetkin otoriteler midir?

Sonuç olarak, Chisholm iki veya üç milyon eğitilmiş psikiyatristin, amaca uygun pazarlamacılığın da yardımıyla insanları doğru ve yanlış hakkındaki "sapkın" kavramdan kısa sürede kurtarabilecekleri ümidini dile getirmektedir. Bu ifade, bazen bu doğrultuda halihazırda hatırı sayılır ölçüde başarı elde edildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Değerlerin bilimsel hatayla yok olmasına vereceğim ikinci güncel örnek hukuktan alın-

mıştır. Bu örnekte alıntı yapacağım yazarın da aynı kategoriye dahil olduğunu ispat etmeye gerek duymuyorum. Alıntı, Viyana Üniversitesi'ndeki eski hocam Hans Kelsen'den yapılmıştır. Kelsen "adaletin irrasyonel bir fikir olduğunu" belirtir ve şöyle devam eder :²³

...rasyonel biliş (cognition) açısından varolan sadece insanların çıkarları ve dolayısıyla çıkarların çatışmasıdır. Bunun çözümü bir çıkarın diğeri pahasına tatmini veya varolan çıkarlar arasında sağlanacak uzlaşmayla mümkündür. Şu veya bu çözümün adil olduğunu kanıtlamak mümkün değildir.

Bu nedenle, Kelsen için hukuk, bilinen belirli çıkarlara hizmet eden bilinçli bir yaratıdır. Aslında, eğer adil davranışın kurallarını yeniden kurmak zorunda kalsaydık böyle olması gerekebilirdi. Hiçbir zaman adil olan hakkında pozitif bir kanıt sunamayacağımız konusunda Kelsen'le hemfikir bile olabilirim. Fakat bu bizi, bir kuralın ne zaman adil olmadığını, veya haksızlığı böyle bir negatif teste ısrarla tabi tutmakla adalete yaklaşımımızda ilerleme kaydedemeyeceğimizi söylemekten geri bırakamaz.

Bunun, bütün sosyalistler gibi, Kelsen'in de öncelikle aklında tuttuğu şeye, yani "sosyal adalet"i sağlamak için otorite tarafından bilinçli olarak uygulanan kanunlara değil, bireyler için geçerli olan adil davranış kurallarına uygulanabileceği doğrudur. Mamafih, anlamsız bir tabir olan sözde "sosyal adalet"i tanımlamak veya test etmek için ne negatif ne de pozitif objektif bir kriterin varlığından söz edilebilir.

Ondokuzuncu yüzyılın özgürlük ideali adil davranışın bu tür objektif genel kurallarının varlığına olan inanca dayanmaktaydı; ve adaletin sadece özgül çıkarlarla ilişkili olduğuna dair yanlış varsayım zamanın iktidarının doğru olduğunu kabul ettiğini sorumlu tutmaktan başka şansımız olmadığı inancının yaratılmasında önemli bir role sahip olmuştur.

-IX-

Toplumsal oluşumların meşru eleştirisinin ilkeleri hakkında söylediklerimden çıkan sonuçları açıkça belirtmek istiyorum. Önceden belirtilen esaslardan yola çıkarak, bu daha kısa bir şekilde ifade edilebilir. Mamafih, şu ana kadar söylenenlerden memnun kalmış olan muhafazakârları büyük bir ihtimalle hayal kırıklığına uğrayacakları konusunda uyararak zorundayım. Öne sürdüğüm düşüncelerden hiçbir şekilde eski ve geleneksel değerleri gözü kapalı kabul edebileceğimiz sonucu çıkarılmaz. Hatta, bilimin özgül durumlarda hiçbir değeri veya ahlâki ilkeyi sorgulayamayacağını da söyleyemeyiz. Toplumun nasıl işlediğini anlamaya ve hangi alanlarda ilerlemenin sağlanabileceğini bulmaya çalışan bir sosyal bilimci kendinde toplumun her bir değerini eleştirel olarak inceleme ve hatta yargılama hakkını bulmalıdır. Söylediklerimden çıkacak sonuç sadece toplumun bütün değerlerini bir defada sorgulayamayacağımızdır. Böylesine soyut bir şüphe ancak medeniyetimizin yok olmasına ve ekonomik gelişmenin sağladığı insan ırkındaki sayısal artış gözönüne alındığında aşırı sefalet ve açlığa yol açar. Geleneksel değerlerin bütün olarak terkedilmesi kesinlikle olanaksızdır. Bu insanı eylem yetisinden mahrum bırakır. Medeniyetin evrim süreci içerisinde insanoğlu tarafından oluşturulmuş geleneksel ve öğretilmiş değerlerden vazgeçilmesi, ancak, yüzbinlerce yıllık kabile hayatı boyunca insanoğlunun geliştirdiği ve şu an için bir ölçüde insanın doğasında varolan içgüdüsel değerlere geri dönmek anlamına gelebilir. Bu içgüdüsel değerler, genç devrimcilerimizin de kabul ettiği, açık bir toplumun temel kaideleri ile -yani aynı adil davranış kurallarının bütün diğer insanlarla ilişkilerimize uygulanmasıyla- çok kere uzlaşamaz bir doğadadır. Şüphesiz, böylesine büyük bir toplumun olabilirliliği içgüdülere değil, fakat kazanılmış kuralların idaresine dayanmaktadır. Bu, aklın²⁴ disiplini. Bu disiplin içgüdüsel itkileri yumuşatır ve kişiler-arası zihinsel bir alışveriş sürecinden çıkan

davranış kurallarına dayanır. Bu süreç sonunda birbirinden bağımsız bütün bireysel değer grupları zamanla birbiriyle uyumlu olabilecek şekilde evrilir.

Kültürel aktarmayla nesilden nesile devredilen değerler sisteminin evrimi bireysel değerlerin tutarlılık ve toplumun diğer bütün değerleriyle bağdaşabilirlikleri temelindeki eleştirisine dayanmaktadır. Bu amaçla sözkonusu toplumsal değerlerin kesinliği belirlenmiş olarak kabul edilmeleri gerekir. Toplumumuzun belirli değerleri üzerinde yargıda bulunabilmemizi sağlayan tek standart aynı toplumun değerler bütünüdür. Daha açık söylemek gerekirse, böyle bir değerlendirmenin mihenk taşını bu değerlere itaat sonucunda ortaya çıkan, somut fakat her zaman için kusurlu olan eylemler dizisi oluşturur. Geçerli olan ahlâki kurallar ve değerler sistemi ortaya atılan sorulara her zaman için kesin cevaplar sağlayamadığı, fakat genellikle içsel olarak çelişkili olduğu için, bu tür ahlâk sistemlerini sürekli olarak geliştirmek ve arındırmak zorunda kalırız. Zaman zaman, bazı ahlâki değerlerden fedakârlık etmemiz gerekebilir, fakat bu fedakârlık sadece öncelik tanıdığımız başka bir ahlâki değer için yapılır. Bu seçimden kaçamayız, çünkü bu kaçınılmaz bir sürecin parçasıdır. Bu seçme eyleminin akışı içinde hiç kuşkusuz pek çok hata yaparız. Bazen bir grubun tümü, hatta tüm bir millet yanlış değerleri seçtikleri için gerileyecektir. Akıl bu halihazırda varolan değerlerin karşılıklı uyumunun sağlanmasında kendini kanıtlamak ve en önemli bir o kadar da tutulmayan görevi olan, düşünce ve duygularımızın iç çelişkilerini ortaya çıkarmak zorundadır.

Akla dayanarak çizilmiş olan, kendi medeniyetini dışarıdan veya daha üstün bir bakış açısından yargılamak için bu medeniyetin değerlerini aşabilecek insan portresi illüzyondan başka bir şey değildir. Akıl kendisinin de medeniyetin bir parçası olduğu anlaşılması gereken basit bir gerçektir. Yapabileceğimiz tek şey bir

parçayı diğer parçalarla karşı karşıya getirmektir. Bu yöntem bile uzun dönemde bütünü değiştirebilecek kesintisiz bir akışa yol açar. Fakat, halihazırda evrim sürecinin bir parçası olan mevcut materyali kullanmak zorunda olduğumuz için sürecin hiçbir aşamasında bütünün bir anda ve tamamen yeniden kurulması mümkün değildir.

Umarım ki, medeniyetimizi tehdit edenin, bazen öyle görünebilmesine rağmen, bilimin ilerlemesi değil, aslında sahip olmadığımız bilginin varlığı varsayımına dayanan bilimsel hata olduğu yeterince açıklık kazanmıştır. Bu ise bilime temsilcilerinin yol açtığı zararlı düzeltme sorumluluğunu yüklemektedir. Bilgideki artış, ancak, bizim yaratımız olmayan ve önemini hâlâ eksik olarak kavradığımız değerlerin yönetimi sayesinde, bilimin halihazırdaki düzeyinin ufkumuza dahil ettiği amaçlara artık yönelebileceğimiz kavrayışını ortaya çıkarır. Rekabetçi bir piyasa düzeninin üretim araçlarında birden fazla özel teşebbüsün tanınmasından bağımsız olarak mümkün olup olmayacağı gibi kritik sorular üzerinde hemfikir olmadığımız sürece mevcut düzenin dayandığı temel prensipleri eksik kavramaya devam edecektir.

Bilim adamlarının toplumsal düzenin idamesinde değerlerin rolünü kavrayamamalarından doğan sorumluluğun pek farkında olmamaları, büyük ölçüde, bilimin kendisinin değerlerin geçerliği üzerine söyleyecek bir şeyi olmaması kanısından dolayıdır. Sadece olgular arasındaki nedenselliği anlamaya dayanarak değerlerin geçerliği hakkında söyleyecek bir şeyimiz olmadığını belirten doğru ifade, bilimin değerlerle hiçbir ilgisinin olmadığı gibi bir yanlış inanca kadar uzatılmıştır.

Bu tutumun bilimsel analizi bir anda değiştirmesi gerektiği, mevcut toplum düzeninin ancak insanlar belirli değerleri kabul ettikleri için var olduğunu gösterir. Böyle bir toplumsal düzen sözkonusu olduğunda toplum genelinde

belirli normlara uyulduğu varsayımı olmadan özgül olayların etkileri hakkında fikir bile yürütemeyiz.²⁵ Değer içeren bu tür öncüllerden hareketle, bir argümanda savunulan çeşitli değerlerin birbirleriyle bağdaşıp bağdaşmadıkları hakkında sonuçlar çıkarmak pekâlâ mümkündür. Bu yüzden, bilimin değerlerden bağımsız olması gerektiği önermesinden hareketle mevcut bir sistemde değerlerle ilgili sorunlar hakkında rasyonel hükümlere varılamayacağı sonucunu çıkarmak yanlıştır. Ortak değerlerin sorgulanmadığı bir toplumun akış halinde olan düzenlenme süreciyle ilgilendiğimiz zaman, özgül sorulara sistemin geri kalanı ile bağdaşan tek bir kesin cevap verilecektir.²⁶

Genellikle bilimin değerden bağımsız (wertfrei) özelliğini vurgulayan hep aynı bilim adamlarının, yine bu bilimi hakim değerleri irasyonel hislerin veya şahsi maddi çıkarların ifadesi olarak kötülemek için kullandıklarını görmekteyiz. Bu bilim adamlarının yaygın olarak verdikleri izlenim değerlerimizin hiçbir değeri olmadığı görüşünün bilimsel saygınlığa sahip tek değer yargısı olduğudur. Bu tutum ise kabul edilmiş değerler ile mevcut hakim düzen arasındaki ilişkinin yanlış kavranmasının sonucudur.²⁷ Okuyucularımız ve dinleyicilerimizin de bizimle hemfikir olduklarını varsayarak yapabileceğimiz -ve yapmak zorunda olduğumuz- tek şeyin diğer değerlerin standartlarına dayanarak geçerliği şüphe uyandıran her bir değeri tahlil etmek olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde tüm değer yargılarından uzak durmamız gerektiği postülası hiç kimseyi gücendirmek istemeyen ve bu yüzden tercihlerini gizleyen ürkeklerin sırf bir özürü haline gelmiş gibi görünüyor. Hatta bunun daha sıklıkla, erişmek istediğimiz bazı amaçlardan fedakarlık etmemizi gerektiren, bize sunulmuş olasılıklar arasından yapmak zorunda olduğumuz rasyonel seçimi kendilerinden gizlemek için gösterdikleri bir çaba olduğunu söyleyebiliriz.

Bana göre, sosyal bilimin asıl görevlerin-

den biri değerler arasındaki bu çatışmayı açık bir şekilde ortaya koymaktır.

Böylece, bireyler veya grupların bilinçli olarak izledikleri amaçlar olarak görünmeyen değerlerin kabulüne bağlı olan şeyin bütün bireysel çabalarımızda varlığını zımnen kabul ettiğimiz olgusal düzenin temelleri olduğunu göstermek mümkündür.

NOTLAR

* 27 Ocak 1970'de University of Salzburg'da ziyaretçi profesör olarak bulunması vesilesiyle verdiği açılış konferansı. Orjinal basımı *Die Irrtümer des Konstruktivismus und die Grundlagen legitimer Kritik gesellschaftlicher Gebilde*, Munich, 1970'de yapılmıştır. Yeniden basımı Tübingen, 1975'de yapılmıştır. Yerel koşullarla ilgili olan ilk iki paragraf bu tercümeyle alınmamıştır. Metnin aslını, F. A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*'de (London: Routledge and Kegan Paul, 1967) bulabilirsiniz.

1. Bkz. 1964'de Tokyo'da 'Kinds of rationalism' (Rasyonalizmin çeşitleri) üzerine verdiğim konferans, *Studies in Philosophy, Politics and Economics (Felsefe, Siyaset ve İktisat Üzerine Yazılar)*, London and Chicago, 1967 içinde.

2. Arasına, "kurucu" sıfatının W.E. Gladstone'un gözde terimi olduğuna dair referanslarla karşılaştım. Fakat bu terimi Gladstone'un basılmış eserlerinden hiçbirinde bulamadım. Yakın geçmişte bu terim buradaki tartışmayla ilişkili olan bir sanat akımını tanımlamak için de kullanılmıştır. Bkz. Stephen Bann, *The Tradition of Constructivism (Kuruculuk Gelenegi)*, London, 1974. Terimi eleştirel bakış açısıyla ele aldığımızı göstermek için "konstruktivist" (kurucu) yerine "konstruktivistik" terimini kullanmamız daha iyi olabilir.

3. Bu formülü W.C. Mitchell tarafından New York'daki Columbia Üniversitesi'nde

1923'de verilmiş bir konferansta duydum. Bu fikir hakkında o zamanki çekincelerim esas olarak "düşünülmemiş olmayan eylemler" in sonuçları (Carl Menger, *Untersuchungen über die Methoden der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*, Leipzig, 1883) hakkındaki tartışmaya dayanıyordu.

4. Bkz., sonuçta tartışmanın konusu olan "değerler" in bilinçli bir şekilde yönelinen özgül amaçlara indirgemesinden dolayı bu konuda pek yardımcı olmayan, Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1921, bölüm 1, paragraf 1.

5. Bkz. "The results of human action but not of human design" (İnsan tasarımının değil insan eyleminin sonuçları) ve "The legal philosophy of David Hume" *Studies on Philosophy, Politics and Economics* içinde, ve aynı kitapta, s. 249, yayımlanan "Dr. Bernard Mandeville" üzerine verdiğim konferans.

6. Voltaire, *Dictionnaire philosophique (Felsefe Sözlüğü)*, s.v. "Loi", yeniden basımı (*Euvres philosophiques de Voltaire*), der. Hachette, Paris, n.d., XVIII, s.432.

7. Descartes siyasi ve ahlâki sorunlar üzerindeki görüşlerini açıklamada suskun kalmayı yeğlemiş ve felsefi ilkelerinin bu sorunlar üzerindeki sonuçlarını ender olarak açık bir şekilde belirtmiştir. Fakat *Discourse de la méthode*'un ikinci bölümüne başında yer alan ünlü pasaj dikkate alınmalıdır: "je crois que, si Sparte a été autrefois très florissante, ce n'a pas été a cause de la bonté de chacune de ses lois en particulier, vus que plusieurs étaient étrange et même contraire a bonnesmeurs; mais a cause que, n'ayant été inventée que par un seul, elles tendaient toutes a meme fin." Kartezyen felsefenin ahlâki değerler üzerindeki sonuçları Alfred Espinas, *Descartes et la Morale*, Paris, 1925 içinde bulunabilir.

8. Cf. R. Derathé, *Le Rationalism de J. J. Rousseau*, Paris, 1925.

9. Torgny T. Segerstedt, "Wandel der Gesellschaft", *Bild der Wissenschaft*, vol. VI, no. 5, Mayıs 1969, s.441. Bkz. aynı yazarın *Gesellschaftliche Herrschaft als soziologisches Konzept*, Neuwied ve Berlin, 1967. Daha önce bahsetmiş olduğum (*The Counter-Revolution of Science (Bilimin Karşı-Devrimi)*), Chicago, 1952) özellikle L.T. Hobhouse ve Karl Mannheim'da yenilenen insanlığın veya aklın kendi kendini belirlemesi fikrinin bir psikolog olan B. F. Skinner gibi, "Freedom and the control of men" (Özgürlük ve insanların denetlenmesi), *The American Scholar*, cilt XXVI, sayı 1, 1955-6, s.49) bu görüşün bir temsilcisi tarafından "İnsan şu anda hiç olmadığı kadar kendini yoksulluktan kurtarabilecek durumdadır" ifadesiyle açık bir şekilde savunulmasını hiç beklemiyordum.

10. Bkz. benim "Rules, perception and intelligibility" (Kurallar, kavrayış ve anlaşılabilirlik) adlı makalem, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* içinde.

11. Cf., örneğin, Gunnar Myrdal, *Beyond the Welfare State (Refah Devletinin Ötesi)*, London, 1969, s.17: "İstikrarlı liberal bir toplumun olmazsa olmazı olan mülkiyet ve sözleşme tabuları para birimlerinin gerçek değerlerinde büyük değişimlerin meydana gelmesine izin verildiği zaman büyük ölçüde zarar görmüşlerdir"; ve *a.g.e.*, s.19: "Toplumsal tabular hiçbir zaman düşünme ve tartışma sonucunda varılan kararlarla kurulamazlar".

12. Bu sorunlara daha kapsamlı bir yaklaşımımı "Rechtsordnung und Handelnsordnung" üzerine verdiğim konferansta bulabilirsiniz; E. Streissler (der.), *Zur Einheit der Rechts- und Staatswissenschaften*, Karlsruhe, 1967 içinde; yeniden basımı Hayek, *Freiburger Studien*, Tübingen, 1969 içinde. Aynı şekilde kapsamlı bir yaklaşım için bkz., Hayek, *Law, Legislation and Liberty (Hukuk, Yasama ve Özgürlük)*, cilt 1, *Rules and Order (Kurallar ve Düzen)*, London ve Chicago,

1973.

13. R.S. Peters, *The Concept of Motivation (Motivasyon Kavramı)*, London, 1958, s.5.

14. Sosyal Bilimlerde bu "Darwin'den önceki Darwinciler" hakkında bkz., "The results of human action but not of human design" ve "The legal philosophy of David Hume" (David Hume'in hukuk felsefesi) başlıklı yazılarım, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* içinde.

15. Cf. Dipnot 12'de sözedilen "Rechtsordnung ve Handelsordnung" üzerine konferansım.

16. Bu bağlamda Cf. K.R. Popper, *The Open Society and Its Enemies (Açık Toplum ve Düşmanları)*, Princeton, N.J., 1963, cilt 1, s. 64: "(Normların insan yaratısı olduğu ifadesi hakkındaki) hemen hemen bütün yanlış anlamlar tek bir temel yanlış kavrayışa, diğer bir deyişle "geleneğin" "keyfilik" anlamına geldiğine dair olan inanca dayandırılabilir"; aynı zamanda David Hume, *A Treatise on Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme), Works (Eserler)*, der. T.H. Green ve T.H. Grose, London, 1890, cilt II, içinde, s.258 : "Adaletin kuralları insan yapısı olsalar dahi kevfî değildirler. Aynı zamanda eğer doğal tabiriyle türler için ortak olanı veya hatta türlerin ayırlamaz bir parçası olanı anlıyorsak bu kurallara Doğal Hukuk adını vermemiz de yanlış olmaz."

17. Cf. Hayek, "The theory of complex phenomena" (Kompleks Fenomenler Teorisi) *Studies in Philosophy, Politics and Economics* içinde.

18. Auguste Comte, *Systeme de la politique positive*, Paris, 1854, cilt I, s.356 : "La Supériorité de la moral demontree sur la moral revelée!"

19. Faydacılık üzerine daha yakın dönemlerde yapılmış tartışmalarda varılan sonuçlar

hakkında bkz. David Lyons, *Forms and Limits of Utilitarianism (Faydacılığın Çeşitleri ve Sınırları)*, Oxford, 1965; D.H. Hodgson, *Consequences of Utilitarianism (Faydacılığın Sonuçları)*, Oxford, 1967; ve bu konuda yararlı bir derleme olan M.D. Bayles (der.), *Contemporary Utilitarianism (Modern Faydacılık)*, New York, 1968.

20. Bkz. Rudolf Carnap'ın eserleri, ve özellikle A.J. Ayer, *Language, Truth and Logic (Dil, Hakikat ve Mantık)*, London, 1936.

21. Günümüzde bu planların eksiklerinin kabul edilmesi genellikle ve haklı olarak 1920'lerde Ludwig von Mises'in yazılarıyla başlatılan büyük tartışmaya atfedilmektedir. Yine de, daha önceki iktisatçıların da pek çok önemli noktayı farketmiş oldukları gerçeğini gözardı etmemeliyiz. Unutulmuş bir örnek olarak Erwin Nasse'den alıntı yapılabilir: "Eine planmassige Leitung der Produktion ohne Freiheit der Bedarfs- und Berufswahl würde nicht gradezu undenkbar, aber mit einer Zerstörung alles dessen, was das Leben lebenswert macht, verbunden sein. Eine planmassige Leitung der gesamten wirtschaftlichen Tätigkeit mit Freiheit der Bedarfs- und Berufswahl zu vereinigen ist ein problem, das nur mit der Quadratur des Kreises werglichen werden kann. Denn, so wie man jeden gestattet, die Richtung und Art seiner wirtschaftlichen Tätigkeit und Konsumtion frei zu bestimmen, verliert man die Leitung der Gesamt wirtschaft aus der Hand." ("Über die Verhütung der Produktionskrisen durch staatliche Fürsorge", *Jahrbuch für Gesetzgebung etc.*, N.S., 1879, s.164).

22. George Brock Chisholm, "The re-establishment of peacetime society" (Barış dönemi toplumunun yeniden kurulması), *The William Alanson Memorial Lectures (William Alanson Anısına Konferanslar)*, 2. seri, *Psychiatry*, cilt IX, sayı 3, Şubat 1946 (Abe Fortas'ın övgü dolu önsözüyle), s.9-11. Cf. aynı zamanda Chisholm'un iki kitabı, *Prescription*

for Survival (Yaşam Reçetesi), New York, 1957, ve *Can People Learn to Learn (İnsanlar Öğrenmeyi Öğrenebilirler mi?)*, New York, 1958 ve "The Issues concerning man's biological future" (İnsanın biyolojik geleceğini ilgilendiren konular), *The Great Issues of Conscience in Modern Medicine (Modern Tıpta Bilinçle İlgili Önemli Konular)*, Hanover, N.H., 1960 içindeki yazısı. Chisholm bu yazısında "Bildiğim kadarıyla hiçbir hükümet kurumu "insanlığın yaşaması" amacıyla kurulmamıştır ve hangi alanda hükümet kurumumuz olmadığı hakkındaki bir soru da açıkça pek önemli değildir" der (s.61).

Burada, son 150 yılda sarfedilmiş benzer pek çok ifadeden alıntı yapabiliriz. Rus devrimcisi Alexander Herzen şunları yazabiliyordu : "Bir kurallar kitabı istiyorsunuz. Fakat bana göre belirli bir yaşa erişenler böyle bir kitabı kullanmak zorunda olmaktan utanç duymalıdır" ve "gerçekten özgür insan kendi ahlâkını yaratır" (Alexander Herzen, *From the Other Shore (Diğer Kıyıda)*, der. I. Berlin, London, 1956, s.28 ve 141); bu ifade *The Rise of Scientific Philosophy (Bilimsel Felsefenin Doğuşu)*, Berkeley, Calif., 1949, s.141'de "akıl gücü imgelemimize akıl tarafından dikte edilen kurallarda değil, kendimizi tecrübe ve gelenek yoluyla koşulladığımız bütün kurallardan özgürleştirme yeteneğimizde aranmalıdır" diyen Hans Reihanbach gibi modern pozitivist mantık anlayışından biraz farklıdır. Michael Holroyd'un *Lytton Strachey, a Critical Biography (Lytton Strachey, Eleştirel Bir Biyografi)*, London, 1967 ve 1968'de gösterdiği gibi Keynes'in kendi de dahil olmak üzere hakkında konuştuğu grup üyelerinin çoğunun homoseksüel olduğunu göstermesi ve büyük bir ihtimalle de bunun hakim değerlere başkaldırının yeterli bir açıklaması olmasına dayanarak J.M. Keynes'den *Two Memoirs (İki Biyografi)*, London, 1949, s.97) bu bağlamda yaptığım daha önceki alıntın önemini kaybetmiş olduğunu söyleyebilirim.

23. Hans Kelsen, *What is Justice? (Adalet Nedir?)*, Berkeley, Calif., 1957, s.21; bu görüş nerdeyse kelimesi kelimesine *General Theory of Law and State (Genel Hukuk ve Devlet Teorisi)*, Cambridge, Mass., 1949, s.13'de görülebilir. Hukuktan adalet kavramının silinmesi şüphesiz ki Kelsen'in bir buluşu değildi. Bu eğilim pozitivist mantıkçılıkta göze çarparken, özellikle yüzyılın sonunda Alman hukuk teorisyenlerinin ortak karakteristiğini oluşturmaktaydı. Sözkonusu teorisyenler hakkında Alfred von Martin *Mensch und Gesellschaft Heute*, Frankfurt a.M., 1965, s. 265'de haklı olarak şunları söylemektedir : "In wilhelminischer Zeit machten schliesslich, wie Graf Harry Kessler in seinen Erinnerungen berichtet, berühmte deutsche Rechtslehrer so etwas wie einen Sport daraus, bei jeder Gelegenheit zu betonen, dass Gerechtigkeit natürlich nicht das Geringste mit Recht zu tun habe. Die Frucht war die Lehre von der entscheidenden rechtlichen Potenz der "Entscheidung", der Deizisionismus Carl Schmitts, des Kronjuristen der braunen Diktatur."

Alman liberalizminin pozitivist mantıkçılık tarafından çözümlüşünün iyi bir anlatısı için bkz. John H. Hallowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology with Particular Reference to German Politico-Legal Thought (Alman Siyasi-Hukuk Düşüncesi Bağlamında Bir İdeoloji Olarak Liberalizmin Gerileyişi)*, Berkeley, Calif., 1943.

24. Burada akıl terimi John Locke, *Essays on the Law of Nature (Doğal Hukuk Üzerine Yazılar)*, der. W. von Leyden, Oxford, 1954, s.111'de belirtilen anlamında kullanılmıştır: "Burada akılla anlatılmak istenenin düşünce zincirleri oluşturan ve ispatlanabilen sonuçlar çıkaran kavrama yeteneğinin değil, bütün erdemlerin ve ahlâki değerlerin doğru olarak şekillenmesinin kaynağı olan belirli eylem prensipleri olduğunu düşünüyorum."

25. Cf. bu bağlamda H.A.L. Hart, *The*

Concept of Law (Hukuk Kavramı), Oxford, 1961, s.188'deki tartışma: "Bizim ilgi alanımız bir intihar klübü için değil, varlığın devamı için gerekli olan toplumsal düzenlemelerdir. Bu toplumsal düzenlemeler arasında doğal hukuk kuralları gibi aydınlatıcı bir konumda olup akılla keşfedilebileceklerin olup olmadığını, ve bunların insan tarafından yapılan kanunlar ve ahlâk ile ne tür ilişkileri olduğunu bilmek isteriz. Bu soruyu veya insanların birlikte nasıl yaşayacaklarına dair herhangi bir başka soruyu sormak için, genel olarak insanların amacının yaşamak olduğunu varsaymamız gerekir. Tartışma, bu açıdan, basittir. İnsan doğası ve insanların yaşadıkları dünya ile ilgili bazı aşikâr genellemeler -gerçekte herkesçe kabul edilmiş hakikatler- üzerinde düşünmek geçerliklerini korudukları sürece belirli davranış kurallarının herhangi bir teşekkülün varlığı için içinde bulundurması gereken öğeler olduklarını gösterir." Bir antropolojistin benzer görüşleri için bkz. S.F. Nadel, *Anthropology and Modern Life (Antropoloji ve Modern Hayat)*, Canberra, 1953, s.16-22.

26. Bu konudaki fikrim, sadece Almanca tercümesini bildiğim Luigi Einaudi'nin C. Brenciani-Turroni'nin bir kitabına yazdığı önsözdeki tanımlamasına oldukça benzer bir duruma geldi (*Einführung in die Wirtschaftspolitik*, Bern, 1948, s.13). Bu önsözde Einaudi ekonomistin yasa koyucunun yöneldiği amaçları ses-

size kabul etmek zorunda olduğuna fakat bundan gittikçe artan bir şekilde şüphe duyduğuna nasıl inanmış olmasıyla, günün birinde ekonomistin araçların eleştirisi görevini amaçların benzer bir eleştirisiyle birleştirmesi gerektiği gibi bir sonuca ulaşabileceğini ve bunun da, günümüzde kendini araçların incelenmesiyle sınırlandıran bilimin bir parçası olduğunun kanıtlanabileceğini ilişkilendirir.

27. Metinde sözedilenlerin iyi bir izahı Gunnar Myrdal'ın *Objectivity in Social Research (Toplumsal Araştırmada Objektiflik)* üzerine verdiği konferanslarda bulunabilir. 19 Şubat 1970'de *The Times Literary Supplement*'in bu konferanslardan yaptığı bir alıntıda "bilimsel objektiflik" öğrencinin "(1) araştırma alanında çoğunlukla önceki nesillerden devredilen normatif ve teleolojik/amaçsal varsayımlar içeren bütün toplumsal ve ekonomik teorilerimizin kökünü oluşturan doğal hukukun metafizik ahlâk felsefeleri ve faydacılık üzerine kurulan önceki yazıların mirasının iktidarından; (2) içinde yaşadığı, çalıştığı, para kazandığı ve toplumsal konumunu belirlediği, bütün kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasi çevrenin etkilerinden; ve (3) sadece geleneklerle ve içinde bulunduğu çevre tarafından değil aynı zamanda kendi kişisel geçmişi, yapısı ve eğilimleriyle şekillenmiş olan kendi kişiliğinden kaynaklanan etkiden" özgürleştirilmesi olarak tanımlanmıştır.

Çev: Simten COŞAR